

**Петро Олексійович Лавровський: наукова і науково-критична спадщина (до 190-річчя від дня народження).** Збірник наукових праць. Видавничий дім Дмитра Бураго, Київ 2019, 312 с., ISBN 978-966-489-491-0

Рецензований збірник наукових праць, підготовлений в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України як продовження серії «Історія славістики», за своєю тематикою і проблематикою вирізняється оригінальністю та актуальністю, що зумовлено кількома чинниками. По суті, це перше академічне дослідження, присвячене постаті знаного славіста XIX ст., професора Харківського університету Петра Олексійовича Лавровського (1827–1886). Незважаючи на чималу спадщину вченого, в якій представлено широкий спектр жанрів та видів наукової творчості (статті, об'ємні дисертаційні дослідження та монографії, лексикографічні праці, полемічні нотатки, критико-аналітичні твори тощо) на матеріалі майже всіх слов'янських (і не лише слов'янських) мов, про неї у славістичній літературі можна знайти лише короткі згадки енциклопедичного характеру. Інформація про самого П. О. Лавровського головним чином обмежена тим, що він був учителем видатного О. О. Потебні. Актуальність рецензованої праці впливає також з потреби заповнення лакун в історії європейської лінгвістичної славістики, що відображають взаємодію наукових шкіл, мов і культур.

Праця складається з чотирьох розділів. Перший, який має назву *П. О. Лавровський і Харківська філологічна школа*, відкривається статтею авторитетного у славістиці дослідника історії східнослов'янських мов та етногенезу слов'ян академіка Г. П. Півторака. Нагадуючи читачеві про важливу методологічну засаду – давати певні оцінки й робити відповідні узагальнення з позиції суспільних і наукових пріоритетів конкретної історичної епохи, – автор констатує: «Петро Лавровський був людиною свого часу. Етнічний росіянин, він не став українофілом, але як чесний науковець намагався бути об'єктивним у своїх дослідженнях і самостійним у формуванні своєї позиції та в наукових висновках» (с. 9). Серед наукових положень П. О. Лавровського, які засвідчили цінність й обґрунтованість в лінгвістиці, Г. П. Півторак відзначає коректну характеристику фонетичних особливостей українського народного мовлення

в різних діалектних ареалах, характерні риси відмінювання іменних частин мови й дієвідмінювання, словотвірну специфіку, «нерідко з відтінком особливої ласки й ніжності», що вирізняє українську мову з-поміж інших слов'янських, як-от: зменшено-пестливі форми іменників, прикметників, дієслів: *зіронька, слізонька, козаченько, сонечко, донечка, ріднесенький, милесенький, спатки-спатоньки-спаточки, питки-питоньки-питочки, їстки-їстоньки-їсточки, ходитки-ходитоньки-ходиточки* (с. 11–12). Близькість української мови до сербської, вважає автор, Лавровський визначив досить точно, що підтвердили й пізніші дослідники (С. Смаль-Стоцький, Т. Гартнер), а в наш час – К. М. Тищенко. Завершується розвідка Г. П. Півторака риторичним питанням, в якому відчувається глибоке розуміння й навіть співчуття до П. О. Лавровського, наукову позицію якого стосовно самотності й повноцінності української мови визначали жорсткі умови тогочасного російського суспільного й наукового середовища.

У статті Л. І. Шевченко та Ю. Б. Дядищевої-Росовецької *Парадокси становлення наукової школи в Харківській славистиці середини XIX ст.: О. О. Потебня і П. О. Лавровський* (с. 17–32) приділено увагу фактам, які в літературі досі не отримали поглибленого коментування. Ідеться про роль особистості в історії науки – вічну тему, що нерідко формує імідж наукової школи й залишає свій слід в її історії. У лаконічній формі автори розвідки пропонують концептуально сформульовану ідею, визначальну для харківської славистики та продуктивну для лінгвістичної науки в цілому: парадокс полягав у тому, що «функції «вчителя» змушений був виконувати талант, а «учня» – геній» (с. 32).

Слід відголосити на тому, що при аналізі взаємних стосунків двох достойних представників харківського інтелектуального кола, П. О. Лавровського і О. О. Потебні, автори спираються на праці В. Ю. Франчук. Не можна оминати увагою факт, що завдяки В. Ю. Франчук було виявлено і введено в науковий обіг численні архівні матеріали, пов'язані з постаттю О. О. Потебні, його учнів, кореспондентів, що уможливило дослідження філологічного дискурсу XIX ст. в його різноманітних виявах. Це стимулювало відновлення інтересу до П. О. Лавровського, його ролі у формуванні Харківської філологічної школи, загалом в історії славистики та україністики, у становленні О. О. Потебні як творчої індивідуальності та науковця світового масштабу.

Об'єктом дослідження О. О. Скоробогатової *Поетичне мовлення як джерело граматичних студій: Харківська філологічна школа та лінгвістика XX–XXI ст.* (с. 33–46) стали фрагменти поетичних текстів як важливий доказовий матеріал, що ілюструє динаміку й потенціал мови та формує традицію комплексного підходу до вивчення граматики, фонетики й історії слов'янських мов, а також лінгвопоетики.

У другому розділі *Наукова спадщина П. О. Лавровського в контексті розвитку лінгвістики XIX–XXI ст.* розглядаються різноманітні аспекти наукового доробку П. О. Лавровського – праці в галузі лексикографії, словотвору, фонетики, етимології тощо, які сприяли збагаченню окремих галузей мовознавства. Так, у статті Т. Я. Марченко *П. О. Лавровський – укладач перекладних словників сербської мови* (с. 47–56) описано досвід роботи вченого над першими у славистиці сербсько-російським і російсько-сербським словниками, створеними через суто практичні дидактичні потреби. На основі докладного аналізу реєстру словників авторка підсумовує: «Це цікаві лексикографічні пам'ятки, вивчаючи які можна натрапити на несподівані й цінні мовні факти, що стосуються історії сербської й інших мов, а також загальнославистичних проблем» (с. 56).

Дослідників історії східнослов'янських мов, безперечно, зацікавить розвідка В. А. Глущенко *Історія східнослов'янських [ъ], [ь] у концепції П. О. Лавровського* (с. 57–62). Окреслена мета – розкрити погляди Лавровського на природу й походження східнослов'янських редукованих голосних [ъ], [ь] в контексті української й російської компаративістики 20-х – 60-х рр. XIX ст. й установити внесок Лавровського у вивчення зазначених фонетичних явищ – викликає цілком виправдані очікування, оскільки автор є визнаним фахівцем у галузі порівняльно-історичних досліджень на матеріалі української та російської мов. Аналіз поглядів Лавровського на тлі досліджуваної проблеми у працях О. Х. Востокова, Г. П. Павловського, І. І. Срезневського приводить В. А. Глущенко до цілком конкретних висновків: 1) Лавровський стверджував вокалічну природу [ъ], [ь] і розглядав їх як праслов'янську спадщину в давньоруській мові; 2) значну увагу Лавровський приділив походженню звуків [ъ], [ь]: праслов'янський [ъ] походить від праіндоєвропейського [u] короткого, а праслов'янський [ь] – від [i] короткого; 3) Лавровський подав найбільш повну для свого часу характеристику [ъ], [ь] з погляду їхньої природи й походження (с. 56).

У руслі аналізу граматичних ідей П. О. Лавровського виконано також дослідження О. І. Нікі *Розвиток граматичних ідей П. О. Лавровського в історичній лінгвістиці* (с. 85–96). На матеріалі Графіті Софії Київської XI–XIII ст. засвідчено перебудову дієприкметників у дієприслівники та запропоновано переосмислення висновків про час втрати узгодження колишніх дієприкметників у літописах (ця традиція веде свій початок від П. О. Лавровського).

П. О. Білоусенко приділяє увагу історико-дериватологічним студіям ученого, зокрема, коментує вдалі етимології стосовно слів *кметъ, лях, попона, запона, опона*, що цілком узгоджуються з уявленнями про їхнє походження в сучасній українській мові (с. 98–99, 104). Незважаючи на те, що значна частина студій з історичного словотвору часто стосувалася етимології, окремі фрагменти цих пошуків являли собою вагомий спостереження й висновки, безпосередньо дотичні до словотворення.

Антропоцентрична парадигма сучасних наукових досліджень особливо яскраво виявляється в науковій розвідці Г. М. Наєнко *Когнітивна метафора в історико-лінгвістичному дискурсі XIX ст. (на матеріалі статті П. О. Лавровського «Обзор замечательных особенностей наречия малорусского сравнительно с великорусским и другими славянскими наречиями»)* (с. 63–84). Авторка моделює метафоричні типи мовної особистості шляхом зіставлення з тотожним за проблематикою текстом М. О. Максимовича, а саме одним із його відомих листів про самотність української мови *К истории малорусского языка (Филологические письма к М. П. Погодину)*. У компаративному плані подано висновки цього дослідження: П. О. Лавровський, на відміну від М. О. Максимовича, зосереджувався на динамічній природі мови, про що свідчить численна кількість уживаних ним моделей «розвиток мови=рух», «пізнання=рух». Натомість М. О. Максимович переважно наголошував на родинних стосунках української мови, пропонуючи метафору «язики-братя». Ще важливішим для нього був емотивний складник буття мови, особливо любов до певних звуків і морфем, тоді як П. О. Лавровський відзначав також її суспільну природу (с. 84).

О. В. Радчук аналізує проблему наукової цінності досліджень П. О. Лавровського для сучасних мовознавчих студій (с. 110–121). Спадкоємність лінгвістичних поглядів ученого авторка вбачає в сучасних методиках моделювання історії мови, що розвинулися з порівняльно-історичних досліджень XIX ст. Дотримуючись натуралістичних поглядів і розглядаючи мову як живий організм, що було характерним

для європейського мовознавства середини XIX ст., П. О. Лавровський рекомендує слов'янським «моводослідникам» (термін його ж), спиратися на історизм пізнання і звертатися до матеріалів індоєвропейських мов, що допоможе відновити й пояснити мовні факти, а в іншому випадку багато чого залишиться незрозумілим.

У розвідці О. М. Лазаренко *Старопольська мова в наукових дослідженнях Петра Олексійовича Лавровського (аналіз праці «Замечания об этимологических особенностях старинного языка польского»)* (с. 122–134) акцентовано увагу на методиці наукових розвідок Лавровського. Важливо, як зазначає дослідниця, що вчений завжди намагався детально простежити історію й етимологію явищ польської мови, з'ясувати час їхнього виникнення чи занепаду саме в порівняльному аспекті. «Власне це дозволяє нам стверджувати, що праця Лавровського *Замечания...* є спробою справжнього історичного дослідження польської мови, яке чи не вперше представило науковому загалу найосновніші етапи розвитку цієї мови» (с. 132).

Матеріали українських лінгвістів, уміщені у третьому розділі *П. О. Лавровський – педагог і методолог науки*, зосереджено на праці вченого, присвяченій критиці студії О. О. Потебні *О мифическом значении некоторых обрядов и поверий* (1865 р.). Тут передусім заслуговує на увагу ґрунтовна стаття Т. В. Радзієвської *Проблеми методології наукового дослідження в критико-аналітичній діяльності П. О. Лавровського (на матеріалі розбору праці О. О. Потебні «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий»)* (с. 135–161), в якій дано оцінку науковій колізії, що виникла між Лавровським та Потебнею, учителем та учнем. З урахуванням історичного розвитку лінгвістики як науки, з позицій сучасного мовознавства авторка аналізує стиль науково-критичної діяльності П. О. Лавровського (композиційну структуру тексту та його смислові домінанти, процедурний принцип розбору тощо) та чи не вперше акцентує на принциповій позиції ученого у відстоюванні засад порівняльно-історичного мовознавства, на філігранній техніці аналізу мовного матеріалу та відданості методологічним принципам сучасної йому науки. Проведений текстологічний аналіз, на думку дослідниці, дає підстави для нового погляду на П. О. Лавровського як видатного методолога-практика та педагога, який у своєрідній формі критичної рецензії доклав чимало зусиль для впровадження гідних стандартів оцінки наукової праці, створив зразок критико-аналітичного тексту з вираженою педагогічною функцією, хоча й, додамо, не без осмислених особистісних упереджених інтенцій, що виявлялися в прагматистичних засобах, реалізованих у формі неприязної відкритої апеляції до адресата. Принагідно зауважимо, що аналізовані Т. В. Радзієвською мовні явища належать до того типу дискурсу, якому досі в лінгвістичних студіях не приділялося належної уваги, а тим часом він містить багатий матеріал, насичений мисленнєвим та емоційним змістом, що розкриває мовну особистість у вимірах людина – науковець.

Цікавий порівняльний аналіз запропоновано у статті А. В. Гончаренко *Фразеологізм чинить кашу в інтерпретації О. О. Потебні і П. О. Лавровського* (с. 162–169). Як відомо, Лавровський закидав Потебні позначення всього весільного обряду словом *каша*, тоді як сам учений припускав для поняття *каша* весільне частування, по-сучасному бенкет. Не маючи можливості тут докладно зупинитися на аналізі аргументів Лавровського і Потебні, лише зауважимо, що це питання, судячи з матеріалів рецензованої статті, й досі не можна вважати остаточно розкритим. Нам імponує наведений авторкою розвідки приклад з твору М. В. Гоголя *заварить свадьбу* (с. 168), що може підтримати версію О. О. Потебні в інтерпретації усталеного вислову *чинить кашу* як 'влаштувати весілля загалом', пор. стародавній розважальний звичай молоді

*зарити / закопати кашу*. З іншого боку, добре відомо, що в народних традиціях каша була неодмінним символічним атрибутом не лише на весіллі, але й на хрестинах, на поминальному обіді. Образ каші присутній у таких важливих культурних діях, як дитячі ігри. Звідси, до речі, деякі фразеологи (наприклад, В. Д. Ужченко) виводять значення фразеологізму *наварити каші / заварити кашу*. Версія О. О. Потебні не отримала широкого розповсюдження, адже була викладена у його відповіді, за життя не надрукованій, опоненту П. О. Лавровському. Повертаючись до проблеми походження образного вислову *чинити кашу*, важливо, як видається, довести пріоритетність весільної семантики над родинно-хрестинною і поховальною, інакше первісним доведеться визнати узагальнене значення ‘влаштовувати пригостання з нагоди родинної події’.

Аналітичний розбір багатогранних студій П. О. Лавровського завершує праця О. В. Іваненка *Полеміка О. О. Потебні і П. О. Лавровського в світлі сучасної етимології (плуга, бадняк, божич, бесѣда)* (с. 170–183). Автор залучає до розгляду лише деякі фрагменти із заочної дискусії О. О. Потебні з його наставником П. О. Лавровським, зокрема міфологічну лексику, проте не обмежується лише аналізом міркувань обох учених. Тут зроблено важливі зауваження методологічного змісту: «На жаль, доводиться констатувати, що в етимологічній лексикографії ХХ – початку ХХІ ст., у статтях, присвячених лексиці на зразок с.-х. *бадѣак*, слвн. *bâdnik*, ані П. О. Лавровський, ані О. О. Потебня жодного разу не згадані. І це при тому, що прийняту, наприклад, в *ЕССЯ* етимологію (включно з семантичною реконструкцією) для *\*bъděti* було запропоновано саме Лавровським» (с. 175). Звідси закономірно випливає висновок: «Утім, нині ми стоїмо лише на початку шляху до осмислення творчої спадщини обох рівновеликих мовознавців та їхньої ролі у становленні (східно)слов'янської етимології» (с. 182).

Четвертий, останній розділ рецензованого збірника *Науковий діалог П. О. Лавровського і О. О. Потебні* (с. 184–309) можна вважати дуже важливим для майбутніх обґрунтованих студій з історії лінгвістичної славістики. Тут розміщено, як логічний комплект, автентичний матеріал – сам текст *Розбору* П. О. Лавровського, визначної пам'ятки, що відбиває рівень науково-критичної думки ХІХ ст., і фрагменти так званої *Відповіді* О. О. Потебні, яка не друкувалася за його життя і була виявлена невтомними зусиллями визнаної «потебніанознавиці» В. Ю. Франчук серед архівних матеріалів ученого та вибірково надрукована в останній монографії дослідниці *Олександр Опанасович Потебня. Сторінки життя і наукової діяльності* (Київ, 2012).

Таким чином, рецензований збірник українських лінгвістів містить цінні матеріали, які розкривають недостатньо вивчені сторінки історії лінгвістичної славістики ХІХ ст. на широкому гуманітарному тлі. Вдалим, на наш погляд, є те, що у всіх статтях збірника розкриття того чи іншого питання, дотичного до наукового контексту ХІХ ст. й тогочасних реалій, поєднано з поглядом на певну проблематику й ситуацію в контексті лінгвістики ХХІ ст. Безумовно, ця колективна праця становить значний інтерес для лінгвістів і може прислужитися представникам споріднених гуманітарних наук.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка Людмила Даниленко  
 Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України dankoua@ukr.net  
 Київ